

суспільно-географічні дослідження

потребують охорони держави. Але охороняти їх необхідно разом з навколишніми природними комплексами, з якими вони часто органічно поєднані. Сформовані внаслідок цього історико-географічні заповідні об'єкти у перспективі дадуть можливість розширити та вдосконалити природно-заповідний фонд Вінницької області.

Література

1. Географія Вінницької області: [за ред. Денисика Г.І. та ін.] – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с.
2. Вінниця: історичний нарис: [гол. ред. Подолинний А.М.] – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.
3. Давиденко В.В. Монастир / В.В. Давиденко – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». – 2006. – 272 с.
4. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Денисик Г.І. - Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. - 184 с.
5. Яцентюк Ю.В. Історико-географічні заповідні об'єкти Вінницької області / Ю.В. Яцентюк, Н.Ю. Татаренко // Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження: зб. наук. праць ВДПУ. – Вінниця, 2014. – Вип.11 (16). – С. 7-9.
6. Яцентюк Ю.В. Природа міста Вінниці / Ю.В. Яцентюк - Вінниця: Едельвейс і К, 2011. – 128с.

Білецький М. І., Ванда І. В., Котик Л. І.
*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ “СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ” У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Розкрито структуру дисципліни “Соціальна географія” на основі навчальної програми. Обґрунтовано розподіл на змістовні модулі, розглянуто їхнє тематичне наповнення лекціями та практичними і семінарськими заняттями. Україно- та студентоцентризм виділено як винятково важливі особливості сучасного викладання “Соціальної географії”.

Раскрыта структура дисциплины “Социальная география” на основе учебной программы. Обоснованно деление на содержательные модули, рассмотрены их тематическое наполнение лекциями, практическими и семинарские занятиями. Украина-и студентоцентризм выделены как исключительно важные особенности современного преподавания “Социальной географии”.

The structure of discipline based on curriculum at Ivan Franko National University of Lviv is enlighten. Division into three modules, their thematic content by lectures, practical and seminars are presented. Ukraine-centered and student centered approaches are highlighted as crucial features of modern teaching of “Social Geography”.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Соціальна географія, як одна з чотирьох основних складових суспільної географії [7, с. 25–29] вивчає геопросторову організацію соціальної сфери суспільства як загалом, так і в розрізі окремих її складових

суспільно-географічні дослідження

(таких, як культура, релігія, здоров'я, поведінка тощо). У цьому разі беруть до уваги зв'язки соціальної сфери з іншими складовими геосфери, зокрема, природним середовищем, що, без сумніву, чинить певний вплив на людину та її діяльність. Загалом соціальні процеси у суспільстві відбуваються у трансформованих у певний спосіб просторі й часі, що в соціальній географії відомі як соціально-географічний простір та соціально-географічний час [3, с. 63–68]. Вони становлять окремий і дуже важливий пласт суспільно-географічних досліджень. З огляду на це навчальна дисципліна “Соціальна географія” посідає вагоме місце в циклі підготовки студентів-географів.

Актуальність викладання соціальної географії зумовлена тим, що донедавна в структурі суспільної (соціально-економічної) географії переважала економічна географія, а соціально-географічним процесам і явищам відводили другорядну роль. Нині ж, за умов соціологізації географічної науки, треба спрямовувати навчальний процес на подолання цієї прогалини.

Сучасні публікації з теми. Зміст дисципліни “Соціальна географія” укладено на основі відповідних положень щодо підготовки фахівців у сфері географії, норм та традицій вищої університетської освіти, профілю освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” та вимог Болонського процесу. Використано досвід проф., д-ра екон. наук Л. Т. Шевчук [8] та канд. геогр. наук І. І. Ранці [4] у читанні цього предмета.

При викладанні дисципліни базовими є посібниками українських географів проф., д-ра екон. наук Я. Б. Олійника та проф., д-ра геогр. наук А. В. Степаненка [3], проф., д-ра геогр. наук О. Г. Топчієва [6], проф., д-ра геогр. наук О. І. Шаблія [7], проф., д-ра екон. наук Л. Т. Шевчук [10], а також провідний американський підлурчник проф. Г. де Блія та проф. П. Муллера [1]. Зазначимо, що методичні розробки авторів не суперечать основам викладання “Соціальної географії” в інших вищих закладах освіти, зокрема Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [2]. Вимогою вищої освіти, згідно розвитку Болонського процесу, є загальна (співставна) система вимірювання та трактування знань та вмінь, а не уніфікація навчального плану з дисципліни.

Виклад матеріалу. “Соціальна географія” — навчальна дисципліна, яку у Львівському національному університеті імені Івана Франка вивчають студенти географічного факультету першого курсу денної та заочної форм навчання напряму “географія” освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр». Вона тісно пов'язана з предметом “Основи загальної суспільної географії”, який студенти слухають упродовж першого року навчання, та має тісні міждисциплінарні зв'язки з суспільно-географічними предметами, котрі вивчають на старших курсах. Зазначене визначає низку сучасних специфічних рис викладання “Соціальної географії” у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Зокрема, організаційні особливості зумовлені зміною семестру читання. До 2007 р.

суспільно-географічні дослідження

дисципліна вивчалася студентами третього курсу, і у навчальному процесі можна було опиратися на вже отримані у вищій школі конкретно-наукові компетенції. Зараз формування комбінації соціально- та суспільно-географічних знань, розумінь, умінь, цінностей, інших особистих якостей, котрі описують результати навчання, відбувається одночасно, що посилює міжпредметні зв'язки. Знання студентів з природничої географії також актуалізуються.

Зважаючи на роботу викладачів зі студентами – першокурсниками, котрі тільки освоюються у закладах вищої освіти, велика увага приділяється формуванню загальних компетенцій, зокрема інструментальних (здатність до організації та планування діяльності, елементарні комп'ютерні навички, лінгвістичні вміння) та міжособистісних (соціальні навички, робота в команді).

Важливим аспектом вивчення “Соціальної географії” є формування наукової мови студентів, оволодіння ними термінами, поняттями, якими оперують географи в усіх циклах освіти. Це визначає постановку таких завдань дисципліни: ознайомити студентів із питаннями, що стосуються об'єкта, предмета, законів і закономірностей, особливостей історичного розвитку та головних наукових положень соціально-географічної науки; визначити геопросторові особливості соціально-географічних процесів у різних сферах: культури та людської поведінки, сакральній, медичній, освітній (головно, на прикладі України); вивчити методики комплексного соціально-географічного аналізу територіальних суспільних систем різного просторового рівня (зокрема, локального та регіонального); висвітлити сучасні соціально-географічні риси та чинники їхнього формування у світі, Європі, Україні.

Курс “Соціальна географія” складається із лекційної частини, семінарських і практичних занять та передбачає самостійну роботу студентів. Лекційна частина курсу охоплює вивчення загальних питань, що стосуються об'єкта, предмета, законів і закономірностей, особливостей історичного розвитку та головних наукових положень соціально-географічної науки. Семінарські та практичні заняття спрямовані на поглиблення змісту головних тем лекційної частини курсу через вивчення геопросторових особливостей соціально-географічних процесів у різних сферах: культури та людської поведінки, сакральній та медико-соціальной, а також вивчення методики комплексного соціально-географічного аналізу різних територіальних суспільних систем (села, міста, району, регіону).

Розглянемо логіку побудови структури дисципліни. Зміст розділено на три тематичні модулі: “Загальна соціальна географія” (теорія та історія соціальної географії; дві теми обсягом 8 аудиторних годин, згідно з чинним навчальним планом), “Спеціальна соціальна

суспільно-географічні дослідження

географія” (основи галузевих соціально-географічних дисциплін, наприклад, географія культури, сакральна, медична, рекреаційна географії; три теми, 16 аудиторних годин) та “Регіональна соціальна географія” (соціальна географія регіонів різного рівня, три теми; 12 аудиторних годин). Пропонований розподіл змісту курсу відображає структуру соціальної географії як однієї з основних наукових дисциплін суспільної географії [7, с. 25–27].

У першому змістовному модулі “Загальна соціальна географія” на лекціях студенти вивчають методогічні (концепція соціалізації людини, системний і модельний підходи, наукові парадигми), теоретичні (соціальна сфера суспільства як об’єкт дослідження соціальної географії, її територіальна організація як предмет) та методичні (методи соціально-географічних досліджень: просторово-часової призми, ментальних карт та ін.) засади соціально-географічної науки; на окремій лекції ознайомлюються з поняттєво-категоріальним (увагу акцентують на таких категоріях, як соціально-географічний простір, територіальна соціальна спільнота та похідних від них) і теоретико-концептуальним (теорія просторової поведінки та ін.) апаратом соціальної географії. Семінарсько-практичні заняття з модуля “Загальна соціальна географія” мають на меті закріпити знання студентів із теорії та методології соціально-географічної науки, виробити у них навички дослідження соціально-географічного простору локальних територій.

Другий змістовий модуль “Спеціальна соціальна географія” присвячений вивченню окремих галузевих напрямів соціальної географії. Людину можна розглядати у трьох відмінних контекстах: 1) як біологічну істоту, що значною мірою залежить від природи; 2) як носія духовності, чим людина перевищує природу, стоїть над нею; 3) як активну, таку, що працює у природі, істоту, що має на меті задовольнити матеріальні потреби та створити належні умови для себе. Відповідно до такого розуміння людини побудований зміст лекцій другого модуля. На першій лекції викладають проблеми географічного детермінізму (увагу акцентують на кореляції залежності людини як соціальної істоти від природи та рівня соціально-економічного розвитку тієї чи іншої територіальної соціальної спільноти), подають соціальні основи медичної та рекреаційної географії. Друга лекція присвячена географії культури та чинникам формування культури, сакральній географії, просторовим взаємозв’язкам мови та етнічності з культурою і релігією. Третя та четверта лекції стосуються питань соціальної сфери та соціальної інфраструктури, зокрема, питань структури соціальної інфраструктури, її трансформації в умовах перехідного періоду господарства України, появи нових видів соціальної інфраструктури та їхньої націленості на задоволення соціально-економічних, демографічних та інших потреб населення, відмінностей у рівнях розвитку й видовому різноманітті соціальної інфраструктури як у розрізі окремих територіальних одиниць (місто, село), так і за регіонами України загалом. На

суспільно-географічні дослідження

семінарських заняттях студенти обговорюють географічні особливості поширення хвороб, розміщення рекреаційних територій, поширення різних типів культур, релігій, їхній зв'язок із етнічною структурою населення тощо. В аудиторних годинах, присвячених таким темам, можна широко організовувати нетрадиційні типи занять — круглі столи, дебати, конференції тощо. На практичному занятті з другого модуля студенти методами картографічного аналізу вивчають особливості розміщення соціальної інфраструктури та розвитку сфери послуг в Україні (у розрізі її регіонів). Хоча часто сферу послуг та соціальну інфраструктуру зачисляють до царини економічної географії, однак, опираючись на наукову позицію окремих учених, вважаємо, що їхнє вивчення в соціальній географії упускати не варто. Адже соціальна інфраструктура та сфера послуг — це ті складові соціальної сфери, де відбувається процес соціалізації особистості [9, с. 54–55].

Третій змістовий модуль “Регіональна соціальна географія” є деякою мірою синтетичним, бо студенти, з'ясувавши головні положення теорії соціальної географії (модуль 1) та вивчивши основи галузевих соціально-географічних дисциплін (модуль 2), повинні навчитися застосовувати ці знання для комплексного соціально-географічного аналізу регіонів світу, Європи та України. Власне, перша лекція третього змістового модуля присвячена соціальній географії світу (соціальним питанням глобалізації в умовах інформаційної цивілізації, соціально-географічним аспектам зіткнення культур та цивілізаційних конфліктів, соціально-географічним характеристикам глобальних проблем — демографічної, продовольчої, екологічної, економічної тощо). На другій лекції вивчають соціальну географію Європи з опорою на такі дискусійні питання, як соціально-географічні межі Європи, її цивілізаційна тотожність та культурно-релігійна ідентичність, інтеграційні процеси на європейському континенті та їхні соціально-географічні наслідки, зокрема, для України. Третя лекція цілком присвячена питанням соціальної географії України. Розглядають географічні аспекти соціальної стратифікації українського суспільства за період незалежності, вплив економічної кризи на соціальне життя, соціально-географічні проблеми культурних, лінгвістичних та конфесійних поділів сучасної України тощо. На двох семінарських та одному практичному заняттях третього модуля студенти розглядають соціально-географічні характеристики (у різних варіантах, формах і стилях) макрорегіонів світу, мезорегіонів Європейського континенту, регіонів України.

З огляду на те, що зміст курсу є чітко структурований, його обсяг можна легко розширювати, а також варіювати теми. Вибір наповнення дисципліни (як лекційного матеріалу, так і практично-семінарських занять) відображає сучасний розвиток науки, а також реалії сьогодення світового, регіонального та державного розвитку. Суспільно-політична нестабільність в Україні, загроза її цілості вимагають перегляду та доповнення навчального

суспільно-географічні дослідження

матеріалу. Так, на заняттях додатково акцентується на регіональних соціально-географічних відмінностях нашої країни, їхніх причинах та наслідках; значенні соціального розвитку, проблем та негараздів у виникненні суспільно-політичних криз, протестів; питаннях формування регіональної ідентичності, соціальних спільнот у екстремальних умовах тощо.

Самостійна робота студентів із курсу “Соціальна географія” передбачає опрацювання літературних наукових джерел із проблем, які частково розкривають у процесі читання лекцій або обговорюють на семінарських заняттях. Дослідницька робота студентів спрямована на те, щоб вони оволоділи навиками самостійного опрацювання інформації (а передусім — інформації з електронних джерел) про соціальну сферу життєдіяльності людського суспільства та особливості територіальної організації цієї сфери у процесі творчого наукового пошуку за запропонованими проблемними темами.

Знання, одержані в процесі вивчення дисципліни “Соціальна географія”, розширяють кругозір. Студенти зможуть використовувати їх під час вивчення інших пов’язаних із соціальною географією дисциплін, у науковій роботі та для підготовки курсових, дипломних і магістерських робіт, а також у майбутній професійній діяльності. Апелювання до повсякденного життя, його геопросторового виразу дозволяє активізувати навчальну діяльність студентів, викликати їхнє зацікавлення соціальною географією як наукою.

Принцип україноцентризму, загальноприйнятий у львівській суспільно-географічній школі, в умовах сучасної соціально-політичної ситуації в державі, порушення територіальної цілосності, посилення та протиставлення регіональних ідентичностей постає важливою особливістю викладання. Так, практичні роботи другого змістовного модуля опираються на матеріали у розрізі України. При вивченні регіональної соціальної географії у студентів формується бачення місця, соціо-культурних особливостей держави у контексті макрорегонів світу, і Європи зокрема.

Студентоцентризм як новий акцент сучасної вищої освіти [5, с. 4] також враховано: створено умови для оволодіння дисципліною. Розроблено практично-семінарські заняття відповідно до вимог кредитно-модульного навчання. Виділено такі елементи, як: знати, вміти, завдання роботи, література, методичні вказівки, завдання та вправи для самостійної роботи, запитання та завдання для роздумів, додатки (з вихідними матеріалами), запитання для перевірки знань. Матеріали, необхідні для підготовки студентів, наявні у науковій бібліотеці ЛНУ імені Івана Франка та у Інтернет – мережі; зроблено копії з навчальної літератури (у вигляді зшитків для читання) обмежено доступної для студентів. Цінується час студента на занятті та поза ним. Завдання практичних робіт частково виконуються (обговорюються) в аудиторії на занятті, зокрема текстові характеристики. На самостійну роботу виносяться графічне оформлення. Таким чином, незважаючи на наявність 4–6

суспільно-географічні дослідження

завдань у роботі, студент не перевантажений роботою; знає вимоги викладача до знань та вмінь, необхідних для опанування теми.

Висновки. Вимоги сьогодення щодо університетської освіти формують такі сучасні особливості викладання “Соціальної географії”, як студентоцентризм, увага до формування соціально-особистісних та інструментальних компетенцій. Зміст дисципліни демонструє, що це наукова галузь, оволодіння знаннями якої дозволяє студентам краще орієнтуватися в реаліях сьогодення як світу, України та її регіонів. Розроблена структура курсу, що відображає склад соціальної географії як науки, є важливою методологічною особливістю. Важливим аспектом є вибір тематичного та інформаційного наповнення, зважаючи також і на реалії сучасного розвитку суспільства. Уможлиблюється використання програми дисципліни у інших вищих закладах освіти, варіювання кількістю годин (зокрема, у сторону їхнього збільшення, шляхом впровадження тем з вивчення не включених авторами галузевих напрямків та просторових зрізів соціальної географії). Надзвичайно актуальним залишається принцип україноцентризму як з позиції формування компетенцій (місця України у сучасному світовому, європейському соціальному геопросторі), так і світогляду студентів.

Наведений огляд викладання “Соціальної географії” у вищій школі дозволяє початково виділити кілька дидактичних проблем, що потребують подальших студій та вирішення: різноманіття трактування об’єкту, предмету, змісту, структури соціальної географії як науки; недостатня кількість аудиторних годин у великій кількості випадків, зокрема і в Alma Mater, обмеженість доступної новітньої літератури тощо.

Література

1. *Блій Г. де.* Географія: світи, регіони, концепти : [пер. з англ.; передмова і розділ “Україна” О. І. Шаблія] / Г. де Блій, П. Муллер, О. І. Шаблій. – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
2. *Немець Л. М.* Особливості викладання дисципліни “Основи соціальної географії” / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда // Наукові пошуки географічної громадськості : минуле, сьогодення, майбуття : [матеріали Всеукр. наук. – практич. конф., присвяченої 75-річчю утворення Луганської області ; відп. ред. Ю. О. Кисельов]. – Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2013. – С. 287–293.
3. *Олійник Я. Б.* Вступ до соціальної географії: навч. посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Знання, 2000. – 204 с.
4. *Ранця І. І.* Програма та методичні вказівки до семінарських занять з курсу “Соціальна географія” для студентів географічного факультету / І. І. Ранця, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 84 с.
5. Стратегія та сучасні тенденції розвитку університетської освіти України в контексті Європейського простору вищої освіти. – Київ, 2010. – 11 с. [Електронний ресурс] / Сайт Міністерства освіти України. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/strateg.doc.
6. *Топчієв О. Г.* Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2009. – 544 с.
7. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

суспільно-географічні дослідження

8. Шевчук Л. Т. Програма та методичні вказівки до спецкурсу “Соціальна географія” / Л. Т. Шевчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 30 с.
9. Шевчук Л. Т. Розвиток теоретичних основ соціальної географії : уточнення об’єкту дослідження / Л. Т. Шевчук // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. геогр. – 2003. – № 2. – С. 54 – 55.
10. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навч. посібник / Л. Т. Шевчук. – К. : Знання, 2007. – 349 с.

Островський І.В.

*Інститут економіки природо-користування
та сталого розвитку НАН України*

РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Визначення основних підходів до ресурсозбереження як чинника підвищення ефективності суспільного виробництва в умовах забезпечення сталого розвитку в Україні. Запровадження принципів ресурсоефективності, раціонального надрокористування та використання вторинної сировини.

Определение основных подходов к ресурсосбережению как фактору повышения эффективности общественного производства в условиях обеспечения устойчивого развития в Украине. Введение принципов ресурсоэффективности, рационального недропользования и использования вторичного сырья.

Identification of the main approaches to resource efficiency as a factor of social production in sustainable development in Ukraine. The introduction of the principles of resource efficiency, rational use of mineral resources and raw materials.

Вступ. Постановка проблеми. На всіх історичних етапах суспільного розвитку виробництва матеріальних благ були процесом взаємодії людини з природою. І це підсилює зв'язок господарства і природи. Розвиток промисловості в сучасних умовах економічних видносин пов'язаний з використанням у господарстві України дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшенням впливу на навколишнє середовище.

Людство продовжує будувати стосунки з природою переважно на основі екстенсивного використання ресурсів, без врахування її потенційних можливостей. Така взаємодія з природою стала причиною появи екологічних та економічних криз. У зв'язку з такою ситуацією актуальною проблемою стало формування нових стосунків суспільства з природою на базі ресурсозберігаючої технології, при первинному використанні паливно-енергетичних та мінерально-сировинних ресурсів, а також шляхом максимального залучення відходів виробництва й використання їх у господарстві.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми ресурсозбереження на території нашої країни почали вирішуватися на всіх етапах господарського будівництва в часи Радянського